

På spaning efter ett modernt samhälle

Läroverkselevens betraktelse över sin samtid

Lars Andersson Hult

Den moderna fabriksindustrin, industrialismen, har således inverkat huvudsakligen skadligt på det samhälleliga området. Ty då den framkallat nya samhällsklasser och åstadkommit splitt och tvedräkt mellan olika samhällslager, då den har i högsta grad motverkat det, som till stor del är bestämmande för ett folks lycka och framgång: endräkt.¹

Sålunda har t.ex. förmögenhetens roll vid riksdagsmannaval betydligt minskat, och även den kommunala rösträtten har förändrats, i det nya att varje röstberättigad numera äger endast en röst, under det att ända till detta år antalet röster beräknades efter inkomsternas och förmögenheternas storlek [...] På detta sätt har staten alltmer sökt utjämna den stora striden mellan arbetare och arbetsgivare, och det är att hoppas, att innan en ej alltför avlägsen framtid dessa två klasser ej skola stå i strid med varandra utan sida vid sida hjälpas åt att fylla sin plikt mot samhället.²

Senvåren 1919 är det studentskrivning i modersmål för landets 2 000 läroverkselever. De citerade eleverna ovan, Per och Anna-Greta, väljer att svara på ett av de teman som Överstyrelsen har konstruerat för året, nämligen ”Industrialismens påverkan på samhällsförhållanden”.³ Per, i det övre citatet, uttrycker indirekt att det var bättre förr och han ser med en oro att samhället

- 1 Eleven Per 1919, Malmö stadsarkiv, Malmö högre allmänna läroverk F6 B Studentskrivningar.
- 2 Eleven Anna-Greta 1919, Malmö stadsarkiv, Tekla Åbergs högre läroverk för flickor, F1 A, Studentskrivningar
- 3 Exempelvis år 1910 var det endast 1 771 elever som blev godkända vid studentexamen, *Bidrag till Sveriges officiella statistik: Berättelse om statens allmänna läroverk läsåret 1910–1911*, Stockholm 1913, s. 24. Denna statistik berör de statliga läroverken men även de ytterligare 375 som årligen tog studenten, de så kallade privatister och de som tillhörde enskilda läroverk. År 1919 var det 2 285 som genomförde den skriftliga examen i modersmål. Som en jämförelse med år 2019 utfärdades det 2 750 doktorsexamina i Sverige, *Universitet och högskolor, forskarutbildning: Higher education, postgraduate education Serie UF 21*, Högskoleverket, Stockholm 2020.

splittras sönder. Anna-Greta, i det nedre citatet, uttrycker ett större lugn än Per inför det nya och mer demokratiserade samhället i jämförelse med det mer traditionella. Enligt historikern Edward Hallett Carr går individens och samhällets utveckling hand i hand.⁴ En student är en medveten eller en omedveten talesman för det samhälle han eller hon lever i.⁵ I mars månad, samma vår som Per och Anna-Greta skriver sin studentexamen, genomförs de första demokratiska kommunvalen och i maj klubbar riksdagen igenom en grundlagsändring vilken leder fram till det första demokratiska valet 1921. Sverige och omvärlden omskapas. På bara några decennier kommer den mest råvaruintensiva fasen av den svenska industrialiseringen att övergå i en tid av elektrifiering, mekanisering och specialisering. Parallellt med denna strukturuomvandling av den svenska ekonomin aktualiseras nya politiska frågor och rörelser. Den traditionella förmoderna hushållsstaten är på väg att ersättas av nya ideal och samhälleliga lösningar. Utanför Sverige är de politiska spänningarna påtagliga efter världskrigets slut och såväl Ryssland som Finland och i viss mån Tyskland härjas av uppsplitande inbördeskrig när Per och Anna-Greta skriver sina svar. Att elevernas svar ger uttryck för en oro eller en tillförsikt inför en modernare samtid präglad av ökad demokratisering och industrialism är i sig inte så förvånande. Det tidiga 1900-talets Sverige var på många sätt ett samhälle i förvandling inte olikt de förändringar som sker i vår samtid. Denna tid, med samhälleliga rörelser från traditionella och förmoderna till mer moderna, kommer även att påverka skolan, ämnessynen och sannolikt hur eleverna värderar denna omställning när de använder en temporal orientering i svaren på ett studentprov. I citaten i inledningen är det inte helt tydligt hur de använder historia, men vi kan ana att Anna-Greta tidsorienterar, legitimerar och motiverar med hjälp av historien i tron att framtiden kommer att bli ljusare än förr. Per orienterar sig också i tiden men han ser hur splittringen tilltar och att industrialiseringen har förstört enigheten i Sverige; måhända längtar han till en annan svunnen tid.

Det finns idag många studier av människans användande av historia med dess olika funktioner, motiv och orienteringsbehov i tiden. Flera forskare har studerat utvecklingen från ett mer förmodernt till ett mer modernt Sverige, som den tagit sig uttryck via policydokument eller i läroböckers uttryck. Vår kunskap om läroverkselevernas perspektiv eller hur historia uttrycks och används hos enskilda läroverkselever för hundra år sedan är emellertid betydligt mer begränsad. Nutida historiedidaktiska studier av

4 Edward Hallett Carr, *Vad är historia? Den historiska vetenskapens problem, metoder och mål*, Stockholm 1965, s. 41.

5 Carr 1965, s. 44.

provfrågor och provsvar visar könsskillnader, bland annat i preferenser för vilken typ av frågor flickor och pojkar väljer att besvara samt att flickor och pojkar använder sig av historia på olika sätt i sina svar.⁶ Färre studier har ägnats åt skillnaden eller likheter mellan hur pojkar och flickor använder sig av historia i början av 1900-talet. I den här artikeln jämförs således svar i studentuppsatser i modersmål mellan två strikt könsåtskilda läroverk mellan åren 1905 och 1927. Intresset är framför allt riktat mot de teman som är formulerade mot samtiden och hur pojkar och flickor använder sig av historia i sina svar. Avgränsningen mellan 1905 till 1927 bygger på att en utbildningsplan genomfördes 1905 och en ny påbörjades 1928.

Syftet med studien är att undersöka hur moderna samhällsförändringar framträder i de utvalda examinandernas svar från Tekla Åbergs högre läroverk för flickor och från Malmö högre allmänna läroverket mellan 1905 och 1927 samt hur flick- och pojkelever förhåller sig i sin temporala orientering och användande av historia i sina svar. Syftet konkretiseras med följande två frågeställningar.

1. Hur uttrycks historia med dess olika funktioner i utvalda student-svar mellan 1905 och 1927 i elevernas framställningar om det mer moderniserade Sverige?
2. Vilka likheter och olikheter i flickors och pojkars framställningar av det mer moderniserade Sverige i utvalda studentsvar mellan år 1905 och 1927 går att finna?

Tidigare forskning

En del svensk utbildningshistorisk och historiedidaktisk forskning har ägnats åt den brytningstid som på flera sätt präglar det unga 1900-talet. På ett övergripande plan har dessa studier ofta handlat om utbildningens roll som fostrare av medborgare eller omvandlingen av läraryrket. Det material som har använts har inte sällan varit betänkanen, styrdokument och läroböcker. Det har även funnits ett utbildningshistoriskt intresse för skolbyggnader, skolgårdar, klassrummens utformning, lärarnas berättelser samt elevernas berättelser om skolan. De studier som finns om historieämnet

6 Lars Andersson Hult, *Att finna meningen i ett historieprov: En studie om mer eller mindre utvecklat historiemedvetande*, Lund 2012; Lars Andersson Hult, *Historia i bagaget: En historiedidaktisk studie om varför historiemedvetande uttrycks i olika former*, Umeå 2016; Fredrik Alvé, ”Pojkars och flickors resultat på det nationella provet i historia: Bestämmer uppgifters historiska innehåll och form pojkars respektive flickors resultat?” i *Att bedöma i historieämnet: Perspektiv på historisk kunskap, bedömning och prov*, David Ludvigsson & Lars Andersson Hult (red.), Jönköping 2021.

funktion baseras främst på läroplansstudier och analyser av lärobokstext.⁷ I Ulf Zanders avhandling analyseras de offentliga debatterna om inställning till ämnet historia mot bakgrund av den moderniserade utvecklingen i Sverige. Zander arbetar i likhet med denna artikel med begreppen tradition och modernitet.⁸ Helén Persson undersöker i sin avhandling inriktningen och progressionen i historieämnet med ett material som betänkanden, läromedel och styrdokument.⁹ Ett av deras resultat är att när moderniteten tar fart efter andra världskriget blev historieämnets funktion att fostra ungdomen till objektivitet med hjälp av källkritik. Det förekommer även ett mer politiserat innehåll i historieämnets funktion, såsom demokratifostran och samtidsrelevans. Det är svårt att förbise pedagogen Tomas Englunds studier i denna översikt: majoriteten av andra studier inom fältet refererar till Englund.¹⁰ Hans avhandling innefattar allt från politiska reformdokument och utredningar till läroplaner och läromedel. Bland annat pekar Englund på en förändring i ämnesfunktionen, från det mer patriarkala till det objektivt sanna, för att senare övergå till mer demokratiska värden kring fostran till och för demokrati under 1980-talet. Henrik Åström Elmersjö drar en liknande slutsats där det går att se en förhandling men även en förskjutning från en traditionellt nationell syn på historien till en mer demokratisk. Johan Samuelsson problematiserar denna gängse bild.¹¹ Han påvisar med sina forskningsresultat att läroverkslärarna uttrycker mer progressivitet kring historieämnet under 1940-talet än vad den allmänna bilden är. Samuelsson använder förutom betänkanden och styrdokument även lärares berättelser om sin undervisning i historia.¹² De flesta studier som diskuterar historieämnets funktion under moderniteten fokuserar på tiden efter andra världskriget när det moderna samhället får sitt genombrott. I

- 7 Exempelvis Niklas Ammert, *Det osamtidas samtidighet: Historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år*, Uppsala 2008; Ingmarie Danielsson Malmros, *Det var en gång ett land: Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*, Höör 2012; Anders Persson, "Kolonisatör eller turist? Frågor och arbetsuppgifter i svenska historieläromedel under en tid av kunskapsideologisk förhandling", *Nordic Journal of Educational History* 2019:6:2, s. 45–72.
- 8 Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider: Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001.
- 9 Helén Persson, *Historia i futurum: Om progression i historia i läroböcker och styrdokument 1919–2012*, *Historiska institutionen*, Lund 2018.
- 10 Tomas Englund, *Sambällsorientering och medborgarfostran i svensk skola under 1900-talet*, kap. 1–4, Uppsala 1986a; Tomas Englund, *Sambällsorientering och medborgarfostran i svensk skola under 1900-talet*, kap. 5–8, Uppsala 1986b.
- 11 Henrik Åström Elmersjö, *En av staten godkänd historia: Förhandsgranskning av svenska läromedel och omförhandlingen av historieämnet 1938–1991*, Lund 2017.
- 12 Johan Samuelsson, *Läroverken och progressivismen: Perspektiv på historieundervisningens praktik och policy 1920–1950*, Lund 2021.

denna artikel är fokus i stället på övergångstiden från ett mer förmodernt till ett mer modernt samhälle. Materialet som används i denna artikel är inte formulerade styrdokument eller läroböcker utan provsvar författade av elever som har vederfarits undervisning i läroverk. Forskningsmaterialet utgörs av arkiverade studentskrivningar, sedermera centralprov, som främst har bevarats i en avsikt att studera hur elevernas språkanvändning förändras över tid. Inom språk- och litteraturvetenskaperna finns det således en del forskning om detta där studentproven används som material.¹³ När studentprov i modersmål har undersökts har således inramningen i första hand varit språkvetenskaplig och språkhistorisk. En studie som kan nämnas är Sten-Olof Ullströms doktorsavhandling.¹⁴ Genom att bland annat använda sig av studentuppsatser målar han upp en bild av hur olika uppfattningar om August Strindberg har reproducerats och konstruerats på gymnasiet under ett halvt sekel. Ambitionen med denna artikel är likt Ullströms avhandling att undersöka om samhällsförändringarna påverkar uttrycken. Vad gäller skillnader i pojkars och flickors framställningar är avhandlingen av Sara Backman Prytz *Borgerlighetens döttrar och söner* den studie som påminner mest om denna studie.¹⁵ Backman Prytz använder bland annat studentprov som material, och hon studerar skillnaden mellan pojkars och flickors uttryck. Ett av hennes många resultat är att flickorna skriver en mer framåtskridande historia medan pojkar en mer bakåtsträvande. Till skillnad från studien av Backman Prytz används här de teoretiska begreppen förmodernitet och modernitet. Begreppen är centrala i denna studie, liksom avsikten att utgå från funktionen i historieämnet och hur eleverna använder sig av historia för att orientera sig i sina svar. Det finns även en del andra studier om pojkars och flickors framställningar av manlighets- och kvinnlighetsideal och hur dessa uttryckts i läroverken i början av 1900-talet. Björn Norlin analyserar främst material från läroverkens föreningsliv och beskriver hur manliga ideal har reproducerats i en läroverksmiljö.¹⁶ Christina Florin och

13 Anna Sahlée & Mikael Kalm, *Lärares uppfattning om den goda uppsatsen i slutet av 1800-talet*, Tartu 2020.

14 Sten-Olof Ullström, *Likt och olikt: Strindbergsbildens förvandlingar i gymnasiet*, Eslöv 2002. Se även Bengt-Göran Martinsson, *Tradition och betydelse: Om selektion, legitimering och reproduktion av litterär betydelse i gymnasiets litteraturundervisning 1865–1968*, Linköping 1989. Det finns en historiedidaktisk avhandling som använder sig av elevsvar från centrala proven i svenska, Arndt Clavier, *”Mänsklighetens största problem genom alla tider”: en receptionsstudie av elevers miljöberättelser och historiska meningsskapande 1969*, Lund 2011. Clavier undersöker elevers miljöberättelser.

15 Sara Backman Prytz, *Borgerlighetens döttrar och söner: Kvinnliga och manliga ideal bland läroverksungdomar, ca. 1880–1930*, Uppsala 2014.

16 Björn Norlin, *Bildning i skuggan av läroverket bildningsaktivitet och kollektivt identitetskapande i svenska gymnasistföreningar 1850–1914*, Umeå 2010.

Ulla Johansson lyfter i sin studie fram hur flickskolan skolade in flickor i vissa könsideal, vilket också var klassbundet.¹⁷ Sammantaget går det således att konstatera att vi idag inte vet mycket om könsskillnader i hur historia används av läroverkselever under den brytningstid mellan det förmoderna och moderna, vilket denna artikel kan förhoppningsvis bidra med.

Historieämnets funktion under förmoderniteten och moderniteten

Benämningarna ”modernitet” eller ”det moderna samhället” används tämligen konsekvent i litteraturen. Begreppet ”förmodernitet” är inte så entydigt i användningen. Alternativ till förmodern skulle kunna vara ”traditionell värld” eller ”tidigmodern tid”. ”Förmodernitet” börjar dock alltmer att etablera sig och i allt fler svenska studier används termen.¹⁸ I denna artikel har jag valt benämningen ”förmodern” för det antyder en skillnad mellan det moderna och förmoderna. Det har funnits en feministisk kritik mot dem som använder det teoretiska begreppet ”modernitet”. Kritikerna anser att det är en manscentrerad term. Bilden av mannens roll blir tydlig under industrialiseringen, men kvinnan, i de roller hon tilldelats, får en tillbakadragen roll i modernitetsberättelsen. Det finns på det sättet en kollektiv glömska, som den franske filosofen Paul Ricoeur skulle ha uttryckt det, gällande kvinnorna hos dem som använder modernitetsbegreppet.¹⁹ En teoretiker som använder benämningen ”modernitet” och som kopplar det samman med jämställdhet mellan könen är statsvetaren Wendy Brown. Hon anser att ett tankegodis under moderniteten var att människolivet ständigt skulle utvecklas till det bättre, inom viktiga områden såsom demokrati, välstånd, jämlikhet och jämställdhet mellan könen.²⁰

Föreställningen om det moderna samhället uppkom med 1700-talets upplysningsfilosofi i revolutionernas tidevarv. De klassiska sociologerna Karl Marx, Émile Durkheim och Max Weber hade ett fokus på modernitets-

17 Christina Florin & Ulla Johansson, *”Där de härliga lagrarna gro”: Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*, Stockholm 1993.

18 Erik Bodensten, *Politikens drivfjäder: Frihetstidens partiberättelser och den moralpolitiska logiken*, Lund 2016, s. 24–29; *Politiska rum: Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850*, Magnus Linnarsson & Mats Hallenberg (red.), Lund 2015.

19 Paul Ricoeur, *Från text till handling. En antologi om hermeneutik*, Stehag 1993, s. 545. Florin påtalar i sin avhandling från 1987 att det inte är svårt att hitta äldre material författat av män, men desto svårare att finna äldre material gjort av kvinnor, Christina Florin, *Kampen om katedern: Feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860–1906*, Umeå 1987, s. 31.

20 Wendy Brown, *Att vinna framtiden åter: Texter om makt och frihet i senmoderniteten*, Stockholm 2008, s. 142ff.

begreppet, men även mer nutida tänkare som Jürgen Habermas, Reinhart Koselleck, Zygmunt Bauman och Wendy Brown använder detta begrepp. Flera av dem kopplar ihop moderniteten med kapitalismens utveckling där produktionsfaktorer förändras från en landsbygdsbaserad hushållsekonomi till en mer industriell kapitalistisk ekonomi.²¹ Modernitetsprocessen hade således pågått långt tidigare än det tidsspänn som denna artikel fokuserar på. Resultaten av denna förändring mot modernitet är att samhället industrialiseras, specialiseras, rationaliseras, sekulariseras och urbaniseras.²² I detta finns också ett nedrivande av förmoderna förhållanden och här påtalar modernitetsskeptikerna att dygder försvinner och att känslan av sorg och saknad av det trygga gamla skapar en hemlöshetskänsla. I det förmoderna agrara samhället fanns en trygg hamn i form av hembygden, nationen och religionen som kunde ge tröst, stöd och skydd i orostider eller när människan behövde påfyllning eller läkning. De som oroades såg också att det sammanbindande förmoderna samhället skulle splittras och att detta skulle leda till moraliskt förfall. Men de som såg på det moderna samhället med tillförsikt betonade en frigörelse från det gamla kontrollerande förmoderna samhället och att framtiden skulle bli ännu bättre. Enligt Durkheim uppkommer till och med en högre moral i det moderna samhället.²³

I den förmoderna agrara världen fanns ett kretsloppstänkande. Gud eller naturen kunde bjuda på en god skörd eller missväxt.²⁴ Tekniska uppfinningar och nyheter förekom, men de påverkade inte det stora flertalet av människorna. De ärvda erfarenheterna blev också nästa generations erfarenheter.²⁵ I det mer förmoderna agrara samhället fanns således en cirkulär tidsuppfattning samt en kontinuitet i samhällsstrukturen, men med de revolutionära – politiska som industriella – samhällsförändringarna skapades en tanke om att framtiden ständigt kommer att bli bättre.²⁶ Den nya okända framtiden

21 Durkheim diskuterar industrialismen i stället för kapitalism. Marx fokuserar på begreppet kapitalism.

22 Anthony Giddens, *Modernitetens följder*, Lund 1996, s. 18ff.

23 Durkheim anför att en ny moral uppkommer i det moderna samhället. Mekanisk solidaritet ersätts av organisk solidaritet, Émile Durkheim, *Suicide: A study in sociology*, New York 1966, s. 70–114; Anders Boglind, Kerstin Lindskoug & Per Månson, *Kapital, rationalitet och social sammanhållning: En introduktion till Karl Marx, Max Webers och Émile Durkheims samhällsteorier*, Stockholm 1986, s. 178–185. Giddens diskuterar att i det moderna samhället är tilliten viktig, Anthony Giddens, *Modernitetens följder*, Lund 1996, s. 36–41.

24 Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia: Om historiska tiders semantik*, Göteborg 2004, s. 178.

25 Koselleck 2004, s. 178ff.

26 Koselleck 2004, bl.a. sidan 186ff. Brown 2008, s. 142ff. Se även Lars Andersson Hult, "Varför skall eleverna ägna sig åt själlöst minnesplugg?: Om tilliten till historielärarna under moderniteten och de nationella provens införande i det senmoderna samhället"

kunde nu omskapas av människan, med hjälp av vetenskapen. Med denna tilltro till förnuft och rationalitet gick det således att genom politiska beslut finna lösningar på problem som rör mänskligt lidande.²⁷ Samhällsutvecklingen blev tydligt politiserad. Utbildningsfilosofen Gert Biesta diskuterar utbildningens roll i detta moderna samhälle där han ser skolans självklara roll i det moderna samhället som att befria barnen från deras individuella bakgrund. Detta genom att sätta dem i kontakt med generell och rationell ståndpunkt.²⁸ I detta låg även att människan skulle bli fri från traditionens irrationella trollkraft. När magin och förtrollningen tynade bort påverkades även innehållet i skolan. Detta invercade på innehållet i historieämnet men också att historieämnet stärks mot kristendomskunskapen.²⁹ I ämnet finns olika funktioner som påverkade undervisningen och detta kan påverka studentsvaren i början av 1900-talet.³⁰

Å ena sidan anför den tyske historikern Reinhart Koselleck att historien försågs med gudomliga egenskaper såsom allmakt, allrättvisa och helighet och här i sorgen efter kristendomens minskade inflytande kunde historieämnet trots allt trösta och fylla ett tomrum där magin kunde återfinnas i dåtidens berättelser om nationella stordåd.³¹ Södring Jensen skulle benämna det som den klassiska historieundervisningen. Denna funktion hos historieämnet kallas av den danske didaktikern Sven Södring Jensen för den "klassiska".³² Den klassiska funktionen för tankarna till filosofen Friedrich Nietzsches "monumentala historia" eller till historikern Jörn Rüsen's traditionella berättelse där människan använder och behöver historien som inspiration, tröst, ideal och söker bevarandet genom övertalning.³³

Å andra sidan finns en annan funktion i historieämnet, en mer stillsam variant än den klassiska. I denna får historien utgöra en inspirationskälla och

i *Att bedöma i historieämnet: Perspektiv på historisk kunskap, bedömning och prov*, David Ludvigsson & Lars Andersson Hult (red.), Jönköping 2021.

- 27 Ulrich Beck, *Risksamhället: På väg mot en annan modernitet*, Göteborg 1989, s. 14ff.
- 28 Gert Biesta, *Bortom lärandet: Demokratisk utbildning för en mänsklig framtid*, Lund 2006, s. 59.
- 29 Jakob Evertsson, "Folkskoleinspektionen och moderniseringen av folkskolan i Sverige 1860–1910", *Historisk Tidskrift* 2012:132:4, s. 624–651; Tomas Englund, *Medborgerlig läroplanskod: För folkskola, fortsättningskola och grundskola 1918/19?*, Stockholm 1980, s. 17, 33f.
- 30 Evertsson 2012, s. 624–651; Koselleck 2004, s. 83f. Jensen presenterar fler funktioner som är mer kopplade till ett modernare samhälle, Sven Södring Jensen, *Historieundervisningsteori*, Köpenhamn 1978, s. 11ff, 43, 67–79, 82, 103ff.
- 31 Koselleck 2004, s. 67.
- 32 Jensen 1978, s. 67–78.
- 33 Friedrich Nietzsche, *Om historiens nytta och skada: En otidsenlig betraktelse*, Stockholm 1998; Jörn Rüsen, *Berättande och förnuft: Historieteoretiska texter*, Göteborg 2004; Jörn Rüsen, *Historik: Theorie der Geschichtswissenschaft*, Köln 2013, s. 99f.

med de samlade erfarenheterna i historien kan människan i samtiden lära sig av dessa.³⁴ Södring Jensen benämner denna variant som den objektivistiska funktionen, vilken innebär ett vetenskapligt anspråk i undervisningen.³⁵ Här finns en logisk och rationell ambition som kan leda till att man söker säker kunskap i syfte att visa hur det egentligen var. Progressionstanken utgår från ett adderande synsätt. Denna mer rationalistiska ingång till historia utgår från att förnuftet är kunskapens källa och att objektets existens och dess kvaliteter är oberoende av hur de uppfattas av någon.³⁶ Sedelärande framställningar ger råd genom historien inför olika val där framtiden är mer indirekt. Tiden har en linjär karaktär, där det går att hämta lärdomar från historien; denna funktion benämns ofta som lärdomshistoria. Det finns i dessa historieberättelser en positiv tidsriktning och en negativ tidsriktning. Den positiva lärdomsberättelsen är den om framgångssagan. Den negativa är den om förfallet.³⁷ Den objektivistiska undervisningen påminner om Nietzsches antikvariska funktion eller Rüsens exemplariska berättelse. Denna objektiva form av undervisning skulle kunna ses som en mer moderniserad form av undervisning med ett mer vetenskapligt sanningsanspråk i jämförelse med den klassiska undervisningen. Koselleck ser problem med denna sistnämnda objektivistiska funktionen. När samhället omskapas under moderniteten med högre förväntad livslängd och ökad produktion blir det svårt att dra lärdomar från historien i ett accelererande samtidssamhälle. Moderniteten ökar distansen till erfarenheterna.³⁸ Dessa två, den klassiska och den objektivistiska funktionen av historieämnet är således inte anpassade efter ett modernt samhälle, dock var de en vanlig undervisningsform i 1900-talets början och kan således påverka eleverna i hur de uttrycker sig i sina studentssvar. I elevsvaren i inledningen kan vi ana en ängslan inför samtiden och längtan tillbaka till ett annat Sverige hos Per. Att drömma sig tillbaka är en reaktion mot en förändrad samtid. Anna-Greta uttrycker ett mer bejakande och ett redogörande av sin samtid samtidigt som det går att skönja en positiv förväntan om framtiden i hennes svar. Att redogöra samt att blicka framåt är en mer moderniserad orientering. Användandet av historia med dess olika funktioner, motiv och orienteringsbehov kan spåras och framträda i exempelvis monument, foton, läroböcker, filmer, musik och liknande. Rösen anser att människan skapar mening med hjälp av historia och detta kan uttryckas i berättelser.³⁹ När människan orienterar sig med

34 Koselleck 2004, s. 54.

35 Jensen 1978, s. 11–66.

36 Jensen 1978, s. 11–66. Jämför Carr 1965, s. 27ff.

37 Andersson Hult 2016, s. 38. Se även Andersson Hult 2012, s. 63.

38 Koselleck 2004, s. 83f.

39 Rösen 2004, s. 104f.

hjälp av historiska berättelser anser den tyske historikern Johann Gustav Droysen att den moraliska avvägningen är avgörande. Dessa moraliska värden befinner sig i en ständig, rastlös rörelse i olika temporala riktningar och utgörs av en oändlig väv av händelser, köpsläenden, intressen och konflikter i ständig förändring.⁴⁰ I detta köpsläende kan en främmande tid uppfattas och uttryckas i studentsvar som avskräckande men också tryggare, fascinerande och mystiska som i den klassiska funktionen. Men människan kan också få råd inför nuet eller inför en framtid som vi kan se i den objektivistiska funktionen, där berättelsen går i en linjär riktning med en optimistisk väg, ”bättre och bättre”, eller en pessimistisk väg med ”det var bättre förr”.

Metod och urval

Metoden här är narrationsanalys där studentsvaren i ämnet modersmål betraktas som berättelser.⁴¹ Studentsvar är en egen genre av berättelse där man kan förvänta sig ett tydligt inslag av redogörande.⁴² Rüsen anför att berättelser sällan uppträder i ren form och att vardagen utmärks av spillror av berättelser, historiska anspelningar, minnesfragment eller narrativa förkortningar.⁴³ Det viktiga är således inte formen för berättelsen, utan funktionen. Narrationsanalysen har skett genom att provsvaren har lästs med fokus på elevernas uttryck för värderingar kring ett modernare samhälle. En klassisk berättelse innehåller någon form av introduktion, ett mittenparti med upptrappning, en höjdpunkt följt av en nedtrappning och ett avslut.⁴⁴ I höjdpunkten står allt på spel och där uttrycks exempelvis värderingar. Provsvaren som studerats här har en liknande form. Först finns en introduktion i form av en bakgrund, följt av en viss stegring, men därefter ligger betoningen snarare på en redogörelse än en höjdpunkt. I studentsvarens avslutningar kunde jag finna en höjdpunkt där jag som forskare strävat efter att urskilja ett budskap kopplat till värderingar kring samtiden, modernitet och funktionen i historieämnet. Med hjälp av elevcitat har jag visat på olika funktioner, perspektiv och åsikter om det nya, moderna Sverige samtidigt som jag har skapat en transparens i analysen.⁴⁵ Vid läsningen av elevernas svar krävs en medvetenhet om den bias som präglar hela provsituationen,

40 Johann Gustav Droysen, *Historik*, Stuttgart 1977, s. 435.

41 Anna Johansson, *Narrativ teori och metod: Med livsberättelsen i fokus*, Lund 2005. Jämför Danielsson Malmros 2012 s. 65ff.

42 Johansson 2005, s. 123.

43 Rüsen 2004, s. 102.

44 Johansson 2005, s. 132.

45 Danielsson Malmros 2012, s. 68.

där de skrivande är utsatta för en betygsbedömning och väljer att inte utmana läraren för hårt. Studentproven var ur elevens synvinkel mycket tungt vägande, i det närmaste helt avgörande inför framtiden. Utgångspunkten för eleven är att den måste formulera ett svar som är ”rätt”.⁴⁶ I den akademiska skolvärlden finns ett visst språkbruk och en kod med krav på någorlunda stringens.⁴⁷ Elever som i provsammanhang provocerar med exempelvis politiska utspel mot en bedömande lärare gör strategiskt fel och svaren riskerar att krocka med värderingar och en syn på vad som är god smak eller acceptabelt.⁴⁸ Forskarens egen bias bör förstås också beaktas, den består av en förförståelse, horisont, tradition och den samhällsstruktur och livsvärld som påverkar forskarens antaganden vid läsningen och urval.⁴⁹ Det finns utöver detta alltid en risk att uppmärksamheten hos en läsare blir selektiv till förmån för bitar av texter som stämmer överens med artikelns frågeställningar, eller tvärtom negligerar de resultat som motsäger dem.

Tidsavgränsningen i materialet med perioden mellan 1905 och 1927 beror på att en utbildningsplan genomfördes 1905 och en ny påbörjades 1928. Studentskrivningarna genomfördes två gånger per år, under hösten och våren. Endast vårperiodernas studentprov är granskade eftersom majoriteten av proven skrevs då.⁵⁰ Modersmålsskrivningen var den del som eleverna fruktade mest och den inledde alla studentskrivningar.⁵¹ En studentskrivning i modersmålet innehöll minst nio teman där examinandena valde ett. Vanligen fanns det ett tema för kristendomskunskapen, ett till två teman för litteraturhistoria, tre för ämnet historia, tre till fyra för naturkunskap och geografi samt ett till två för de ämnen som var mer inriktade på samtiden.

46 Johansson anför att berättelsen styrs av mekanismer som inkluderar respektive exkluderar vilka berättelser som är tillgängliga, vad som får sägas och inte, var, hur och när samt av vem. Johansson 2005, s. 58. Clavier 2011, s. 127; Andersson Hult 2012, s. 75; Andersson Hult 2016, s. 98.

47 Rösen 2013, s. 203. Se även diskussion i Andersson Hult 2016, s. 102–103. Sociologen Pierre Bourdieu skulle benämna det som strategier med språkliga nycklar och ett erkännande av spelets regler i ett fält som läroverksvärlden befinner sig i. Pierre Bourdieu, *Praktiskt förnuft: Bidrag till en handlings teori*, Göteborg, 1999, s. 19f.

48 Bourdieu 1999, s. 19; Andersson Hult 2016, s. 50.

49 Karl Popper, *Popper: Kunskapsteori, vetenskapsteori, metafysik, samhällsfilosofi*, Stockholm 1997, s. 224.

50 Exempelvis blev 14 593 godkända i modersmålet våren 1901–1910 och endast 1 623 under höstarna 1901–1910, Bidrag till Sveriges officiella statistik. Bisos, *Undervisningsväsendet. Berättelse om statens allmänna läroverk*, Stockholm 1903, 1905, 1906, 1907, 1909, 1911, 1911b, 1912, 1912b, 1913.

51 *Läroverksminnen: Skildringar av f.d. elever och lärare. 4, Hågkåmster*, Fören. för svensk undervisningshistoria, B. Rudolf Hall, Nils Lundqvist & Alfred Nordfelt (red.), Stockholm 1943; Alfred Nordfelt, ”Läroverksminnen ur Alfred Nordfelts memoarer” i Hall, Lundqvist & Nordfelt 1943, s. 73.

Studien bygger på ett urval av svar som elever i Malmö högre allmänna läroverk och i Tekla Åbergs högre allmänna läroverk skrev åren 1905–1927.⁵² Studentsvaren är arkiverade på Malmö stadsarkiv.⁵³ Urvalet har genomförts i tre steg. I det första lästes samtliga provsvar av dem som benämns som ”samtidsfrågorna” 1905–1927. De år där det fanns provfrågor på teman som kunde förmodas aktivera svar som överensstämde med artikelns syfte valdes ut. I det andra steget lästes samtliga studentskrivningar för de utvalda åren med syfte att se om exempelvis historiefrågorna eller andra teman aktiverade berättelser om samtiden. Här lästes 88 studentsvar från Tekla Åbergs högre allmänna läroverk och 167 svar från Malmö högre allmänna läroverk. Under denna fas av läsningen framkom oväntat att många elever diskuterade samtiden i en provfråga om Fredrika Bremer, ur ämnet litteraturhistoria. I det tredje steget valdes sex provämnen till sist ut: ”Hvarpå beror det drag af rastlöshet, som hvilar öfver vår tid?” (1911), ”Fredrika Bremer” (1915), ”Fördelarna och farorna av politisk partibildning” (1915), ”Industrialismens påverkan på samhällsförhållanden” (1919) (artikeln inleddes med citat ur elevsvar på denna fråga), ”Det parlamentariska styrelsesättet, dess fördelar och olägenheter” (1920) och det sista provämnet ”En svensk medborgares rättigheter och skyldigheter” (1927). I en stor del av svaren berördes samhället och samtiden och många elever uttryckte i sina krior ett värderande omdöme om sin allt mer moderniserade samtid. Många elever visar sig ha en orientering i tid, där eleven blickar bakåt, ser värderande på sin samtid eller ibland ser framåt. Det är 34 provsvar, 16 skrivna av kvinnliga och 18 av manliga elever, som sålunda utgör kärnmaterialet i denna studie.⁵⁴

- 52 Tekla Åberg erhöll 1898 dimissionsrätt, vilket innebar att eleverna fick genomgå studentexamen. Detta var det första läroverket utanför Stockholm där flickor kunde ta studenten, Margareta Schenlær, *Malmökvinnor, Malmö kulturhistoriska fören*, Malmö 2003, s. 183–187. Antal kvinnor som tog studenten årligen i riket 1906–1910 var 153 (10 procent). 1916–1920 var det årligen ungefär 2 000 (1988) som tog studenten varav 320 (16 procent) var kvinnor. 1926–1930 var det årligen 2 435 som tog studenten varav 684 var kvinnor (28 procent). *Historisk statistik för Sverige, Statistiska översiktstabeller*, Statistiska centralbyrån SCB, Örebro 1960, s. 196. Odén diskuterar i en artikel om hur få kvinnor som studerade i Lund i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, Birgitta Odén, ”Kvinnostategier i studentmiljö”, *Scandia* 1988:54:1, s. 71–83.
- 53 Tack Karin Sjöberg på Malmö stadsarkiv för all hjälp. De flesta av Malmö högre allmänna läroverks studentprov är inte registrerade via Nationell ArkivDatabas (NAD), men studentproven finns i arkivet.
- 54 Jämför 18 svar i Clavier 2011, s. 63, 71 svar i Backman Prytz 2014, s. 36.

Du tronar på minnen från fornstora da'r...

Analysen är indelad i två delar. I denna första har de flesta svar en nedgångsberättelse. Från 1911 och framåt finns en mängd studentsvar som diskuterar det splittrade samhället och flera av dessa drömmer sig tillbaka till en lugnare förmodern tid. Kriorna levererar en motberättelse mot det nya moderna samhället som växer fram. En elev, Ludvig, visar i sitt svar hur det nya och stressiga samhället framträder:

Något som också bidrager att på vår tid sätta sin prägel av rastlöshet äro de snabba samfärdsmedlen. Nu kan man knappt komma fram fort nog. Oceanångarna tävla om att sätta hastighetsrekord över Atlanten. Snälltägen rusa allt snabbare, och automobilen och elektriska spårvagnen jaga fram genom gatorna. På alla områden av näringslivet råder samma iver, samma skyndsamhet, och den tanken, som besjalar och eggat alla, är blott penningar. Förr var religionen en huvudsak för människan. Nu får denna stå tillbaka för materiella intressen.⁵⁵

Han ger uttryck för oro inför en samtid präglad av ökad hastighet och materialitet. Han tycks i sitt svar företräda en ståndpunkt där han bland annat försöker utmana modernitetens idéer med dess materialism genom att använda historien och argumentera om att förr fanns andra aspekter och värden av människans liv, nämligen det religiösa. Nästa elev, Ester, oroas också av uppfinningar med dess konsekvenser i det nya samhället:

Nej det är som den vildaste kapplöpningen. Se blott på alla automobiler, spårvagnar, cyklar m. m. [...] Ofta har nog mången önskat att man kunnat slippa telefonen och automobilen m. m. emedan de åstadkomma så mycket nervositet [...] Vad som mest ha bidragit till att giva hemmet, som ju bör vara den trygga hamnen, efter allt arbete utanför detsamma en sådan rastlös prägel är det att även kvinnorna dragas från hemmen till någon annan verksamhetsplats. Det är ej klart [?] de kvinnor som av ekonomiska skäl som äro tvungna därtill som på så sätt lämna hemmen. Nej även kvinnor ur de högre samhällsklasserna dragas mycket från hemmen till olika föreningar och sammankomster. Mannen och hustrun får därigenom ofta olika intressen något som har åstadkommit splittring i hemlivet.⁵⁶

55 Eleven Ludvig 1911, Malmö stadsarkiv, Malmö högre allmänna läroverk F6 B Studentskrivningar.

56 Eleven Ester 1911, Malmö stadsarkiv, Tekla Åbergs högre läroverk för flickor, F1 A, Studentskrivningar.

Vi nutida läsare känner igen temat om telefoner i dagens diskussion om mobiler. Ester tycks även måla upp en bild över det då rådande samhället som får konsekvenser i hemmet. Det traditionella familjelivet förändras, enligt henne på ett negativt sätt. Denna temafråga kan beröra flickans egen identitet som kvinna, men låter sig även kopplas till den egna familjehistorien, hemmet och vardagslivshistorien.⁵⁷ Om den kvinnliga eleven ser splittring i hemmet så ser Karl en rastlöshet och en splittring med nationalismen:

Ett nationalitetshäfvande genomgår hela världen. Varje nation vill bevara sin fädernaärvda jord och äga sin egen styrelse fri från all främmande inblandning. En kapprustning i hela Europa, Japan ja till och med Kina har blivit följden. Varje nation som stått beroende av en annan har så mycket som möjligt dragit sig ifrån densamma. Norge lyckade skilja sig från Sverige. Finland aflägsnade sig från Ryssland och polackerna gör allt för att bibehålla sin nationalitet.⁵⁸

Karl, som uttrycker splittringstendenserna och rastlösheten mellan länder och nationaliteter, finner även samma tendens i Sverige mellan arbetsmarknadens parter och mellan samhällsklasserna:

Inom industrin har arbetarna slutit sig samman i fackföreningar för att bevara sina intressen gentemot arbetsgivaren. De senare hafva svarat på samma sätt. En ständig strid för tillvaron råder således mellan alla samhällsklasser.⁵⁹

Ett resultat i 1990-talsstudien *Youth and History* är att pojkar är mer intresserade av krig och nationsbygge och i samma undersökning går det att utläsa att flickorna är mer intresserade av bland annat vardagslivshistorier och sin egen familjehistoria.⁶⁰ Det är svårt att dra dessa slutsatser av Esters

57 Backman Prytz diskuterar att flickornas skildringar av kvinnan i hennes studie är splittade. En del har en traditionell beskrivning på moderns roll som ska vara omvårdande. I andra avseenden ska yrkeskvinnan vara progressiv, Backman Prytz 2014, s. 184. Se även Norlin där han utifrån sitt material har svårt att finna ett tydligt kvinnoideal. Norlin 2010, s. 151ff. Jämför Andersson Hult 2012, s. 144ff.; Andersson Hult 2016, s. 102.

58 Eleven Karl 1911, Malmö stadsarkiv, Malmö högre allmänna läroverk F6 B Studentskrivningar.

59 Eleven Karl 1911, Malmö stadsarkiv, Malmö högre allmänna läroverk F6 B Studentskrivningar.

60 *Youth and History. A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes Among Adolescents*, vol. B, *Documentation: Original and Combined Measures for Dimensions in Historical Consciousness*, Magne Angvik & Bodo von Borries (red.), Hamburg 1997, s. 128–129; Magne Angvik, ”Er nordiske 15-åringer interessert i histo-

och Karls svar. Vad vi emellertid kan se i uttrycken är en mörkare bild av samtiden och där människan går från enighet till en söndring. År 1927 finns ett tema, ”En svensk medborgares rättigheter och skyldigheter”, som inte borde aktivera svar som uttrycker ett splittrande Sverige, men det gör det hos eleven Bror:

Vår tid är en splittringens tid. Olika partier, politiska och sociala, stå emot varandra. De föra en kamp där den gamla satsen ”Ändamålen helgar medlen” tycktes stå som norm. Under sådana förhållande kan det tyckas vanskligt att tala om någon slags enhet men dock finnes en sådan: Vi är alla svenskar. Detta innebär, att vi åtnjuta vissa rättigheter men också att vi hava vissa skyldigheter [...] Det måste finnas en sann fosterlandskärlek, en fosterlandskärlek som icke blott tager sig i uttryck att vi lyder landets skrivna lagar, utan som även visar sig iatt förstå att uppskatta och värdera vårt fosterland. Men att göra vi det, så hava vi också rättighet att vara stolta över att kunna kalla oss svenska medborgare, stolta över att äga ett fosterland, som skänkt oss vår frihet, vår natur, vår språk och vår historia.⁶¹

Här uttrycks en bävan för det nya moderna splittrande samhället, men i nationen Sverige finns det trygga och det traditionella kvar. Det tycks som om eleven använder historia på ett mer känslomässigt sätt i sitt svar. Lite tillspetsat skulle det kunna tolkas att han använder historien för att blåsa liv i sin egen identitet som svensk. Förväntan står inte i fokus här men existerar indirekt, vilket texten i Sveriges nationalsång återspeglar. Det stora, som en gång var möjligt, kan ännu en gång bli möjligt.⁶² Historia får en vitaliserande funktion när det kopplas samman med identiteten som svensk.⁶³ Historia ska kännas, till skillnad från det mer distanserade språket, när det redogörs för rättigheter och skyldigheter. Denna mer känslomässiga typ av svar har en tydlig tendens åt en monumental historia eller, som Södring Jensen skulle benämna det, uttryck för en klassisk historiefunktion. Det söndrade Sverige fortsätter genom åren som en röd tråd i många av de utvalda svaren. I temat ”Fördelarna och farorna av politisk partibildning” från 1915 uttrycker eleverna mer oro än tillförsikt. När farorna målas upp används historiska

rie?”, i *Ungdom og historie i Norden 1999*, Magne Angvik & Vagn Oluf Nielsen (red.), Bergen-Sandviken 1999, s. 132.

61 Eleven Bror 1927, Malmö stadsarkiv, Malmö högre allmänna läroverk F6 B Studentskrivningar.

62 ”Du tronar på minnen från fornstora dar, då ärat Ditt namn flög över jorden. Jag vet, att Du är och förblir vad du var.” Text av Richard Dybeck 1844.

63 Andersson Hult 2016, s. 100.

exempel för att påvisa problem med partibildning. Sveriges frihetstid och Polens svaghet är två varnande exempel i elevernas svar. Polen som land fick ödesdigra konsekvenser med att det delades under 1700-talet men Sveriges öde räddades av Gustav III:s resoluta maktövertagande:

Polen var splittrat "lätt byte" för grannarna Preussen, Österrike och Ryssland [...] Tack vare Gustav III:s kraftiga ingripande lyckades det av honom att bevara Sveriges självständighet.⁶⁴

Genom dessa erfarenheter från historien kan eleven hitta lärdomar och handlingssätt från historien som man bör förordas och vad man ska avstå från att göra. Dessa tidigare erfarenheter i form av historiska exempel av mänskligt uppförande i form av Gustav III:s agerande ger råd till eleven om allmänna regler 1915.⁶⁵ När studenterna ovan skrev studentexamen är det stora kriget i full gång och borggårdskrisen hade utspelat sig endast ett år tidigare. År 1920 finns ett liknande tema i studentexamen, nämligen "Det parlamentariska styrelsesättet dess fördelar och olägenheter 1920":

Eftersom varje politiskt parti i regel har sina anhängare inom en och samma samhällsklass vidgas genom stridigheterna klyftan mellan klasserna, och att detta allt annat än gagnar landet, det inser man lätt. Tidningarna och personer förgripa sig i stridens hetta ofta på motståndarens heder och ära genom påståenden, som de vid närmare eftertanke själva måste erkänna vara överdrivna eller rent av osanna.⁶⁶

Ragnar använder nästan ingen historia när han argumenterar. Han redogör mer om för- och nackdelarna med det parlamentariska synsättet i sin studentskrivning. Två historiska exempel dyker upp i Ragnars studentskrivning och det är nyss nämnda Polens delning och Sverige under frihetstiden. Han avslutar med att skriva att fördelarna är större med partibildning och han anser att frihetstidens försvagning av Sverige samt Polens svaghet enbart är historiska undantag. Det är nästan som om Ragnar i sitt svar betraktar det förflutna som något som inte har något med hans samtid att göra. Historiämnet verkar förlora sin funktion som en källa för hans svarsorientering.⁶⁷

64 Eleven Thure 1915, Malmö stadsarkiv, Malmö högre allmänna läroverk F6 B Studentskrivningar.

65 Koselleck diskuterar begreppet *historia magistra vitae*; Koselleck 2004, s. 55ff; Rösen 2013a, s. 211.

66 Eleven Ragnar 1920, Malmö stadsarkiv, Malmö högre allmänna läroverk F6 B Studentskrivningar.

67 Jämför Andersson Hult 2012, s. 100.

Svaret är på det sättet mer modernistiskt upplagt. Elevsvaren i detta avsnitt domineras annars av en kritik mot moderniteten där historien används som lärdomar eller för att drömma sig tillbaka till ett annat Sverige. Det är en motberättelse mot Sveriges framstegsberättelse. I nästa del presenteras många svar som har en uppgångsberättelse.

...och den ljusnande framtid är vår

År 1920 valde Erik att besvara temat ”Fördelar och nackdelar med parlamentarism”:

Det finnes säkerligen intet styrelsesätt, som är idealiskt, att det kan gillas av alla. Av de många som världshistorien hittills kunnat uppvisa, är emellertid det parlamentariska utan jämförelse det bästa, och det är ganska tvivelaktigt, om någonsin skall lyckas skapa något bättre.⁶⁸

I Eriks svar vägs argumenten fram och tillbaka, men i slutet uttrycks ett värderande omdöme om parlamentarism och Erik sluter sig till att parlamentarism är att föredra utifrån människans erfarenheter. Det förefaller som att historien ger honom råd inför olika val, vilket påminner om den objektivistiska funktionen. Temat ”för- och nackdelar med parlamentarism” verkar vara ett ämne och en temaform som påminner om det mer modernistiska ämnet samhällskunskap. Ett annat ämne från 1927, ”En svensk medborgares rättigheter och skyldigheter”, aktiverade också svar där eleverna redogör och väger rättigheter mot skyldigheter i sina svar:

Sverige har sedan gammalt varit ett fritt land, och dess folk har åtnjutit vissa rättigheter. En och annan har visserligen försökt göra intrång i detta, men alla försök har mötts med en storm av ovilja. Svenska folket har sålunda bevarat sina rättigheter och till och med fått dessa utvidgade, ehuru de förenats med vissa skyldigheter. En av de förnämsta rättigheterna är den allmänna rösträtten[...].⁶⁹

Trots ett redogörande anslag i frågekonstruktionen framträder i svaret en cyklisk tidsbild av det svenska folkets egenskaper, där det råder en kontinuitet i dess strävan efter rättigheter. Det tycks som om denna strävan har existerat sedan urminnes tider. I den första delen av citatet presenteras

68 Eleven Erik 1920, Malmö stadsarkiv, Malmö högre allmänna läroverk F6 B Studentskrivningar.

69 Eleven Stella 1927, Malmö stadsarkiv, Tekla Åbergs högre läroverk för flickor, F1 A, Studentskrivningar.

dessa egenskaper utan konkreta exempel, vilket påminner om den klassiska funktionen. I resten av svaret övergår fokus mer till en framställning, där den oföränderliga naturen hos den svenska befolkningen har lett till en fortsatt utvidgning av rättigheter, exemplifierade med rösträtten. Kanske kan detta innebära att framtiden har en potential att bli allt bättre.

Ett litteraturtema som var populärt hos studenterna i Malmöläroverken sticker ut i svaren: det om Fredrika Bremer 1915. Åtta av de 43 gossarna på Malmö högre allmänna läroverk valde detta ämne och så många som tolv av 18 kvinnliga examinander från Tekla Åberg valde detsamma. Titeln var endast "Fredrika Bremer", vilket kan antas aktivera en mer empirisk stil. Många svar skrivs också som en redogörelse av hennes liv och hennes gärningar. Alla de 20 elever på de båda läroverken skriver en biografisk bakgrund till Fredrika Bremer där de skildrar hennes uppväxt i det nuvarande Finland. De beskriver också hennes litterära framgångar och att hennes verk kännetecknas av realism. Kampen för kvinnorna skrivs också fram. I slutet av uppsatserna kommer ett omdöme om Fredrika Bremer. Flera av de manliga eleverna diskuterar hennes roll som förkämpe för kvinnokampen:

Fredrika Bremer arbetade för och kämpade för många idéer. Fyra händelser, åt vilka hon i hög grad gladde sig, inträffade under sin livstid. Det var bestämmande av kvinnornas myndighetsålder vid 25 år, slaveriets upphävande i Nordamerika, representationsreformens genomförande samt ett inrättande av ett seminarium för utbildande av folkskollärarinnor. Mycket annat som hon kämpade för har nu blivit verklighet.⁷⁰

Mycket av vad Fredrika Bremer arbetade för fick hon redan under livstiden se förverkligas, så som kvinnornas myndighetsförklaring vid 25 år och en del förverkligades först efter hennes död såsom avskaffandes av fyrståndsrepresentationen. Redan under livstiden hade Fredrika Bremer medtävlarinnor inom romanlitteraturen, så som fru von Knorring och Emelie Flygare Carlén, men ingen av dem kunde tillnärmadevis mäta sig med henne.⁷¹

Båda dessa svar ger uttryck för Fredrika Bremers betydelse inom litteraturen men även ett erkännande för kvinnokampen under 1800-talet. Det finns även i deras texter en form av en distans till Bremers roll för samtiden

70 Eleven Kurt 1915, Malmö stadsarkiv, Malmö högre allmänna läroverk F6 B Studentskrivningar.

71 Eleven Erik 1915, Malmö stadsarkiv, Malmö högre allmänna läroverk F6 B Studentskrivningar.

1915 eller i framtiden. Fokus hos dessa pojkelever ligger mot det förflutna. Fredrika Bremer skrivs fram som en symbol för hur hon växte upp i förmodernt samhälle och driver frågor om kvinnans rätt. I pojkarnas svar ifrågasätts eller problematiseras generellt inte 1915 års brister på demokrati eller jämställdhet, utan de berättar om Bremers kamp under 1800-talet med en distans, såsom Kurt och Erik gör. Svaren hos flickorna skiljer sig åt från pojkarna. Pronomenet ”vi” används hos flickorna, vilket kan tolkas som ett identitetsskapande med Fredrika Bremer genom en samhörighet av att tillhöra samma kön.⁷² I en del svar finner man råd kring samtidens frågor som kvinnokampen, men nästa elev Evy ser även hennes betydelse för framtiden:

Den moderna kvinnorörelsen i våra dagar har Fredrika Bremer att tacka för uppslaget och (*delvis*) för framgången däri. Hon är en av dem, om vilka man kan säga, att hennes verk icke dör med henne, utan fortsätter att leva av hennes trägna livsarbete sträcker sig in i framtiden och kommer eftervärlden till godo. Där skall Fredrika Bremers minne ständigt leva bland Sveriges kvinnor, bland alla de kvinnor som älska friheten liksom hon, ty friheten är det bästa ting[...].⁷³

Fredrika Bremers verk förefaller för Evy vara i högsta grad levande. Bremers livsgärning och förhoppningar lever kvar och det framstår som om Bremer även lever för Evy 1915 och på det sättet lever Bremer vidare genom Evys framtid. Fredrika Bremer berör eleverna på Tekla Åberg tydligare, vilket måhända gör att anslaget blir mer känslomässigt.⁷⁴ Kvinnokampen upplevs som angelägen, vilket kan leda till starkare känslor och ett starkt kritiskt uttryck mot det rådande samhället. Några flickor uttrycker en besvikelse över Sverige anno 1915 och över stiltje i kvinnokampen, vilket vi kan se i Herthas svar:

Ett förbund med Fredrika Bremer till föredöme har bildats för höjande av kvinnornas ställning och vidgande av kvinnornas verkningskrets. Det har vunnit stor utbredning och genom dess arbete har kvinnosaken

72 ”Och i denna tacksägelse instämmer även vi, eftervärldens kvinnor, fullt medvetna om det stora, hon verkat förr oss”, Eleven Greta 1915, Malmö stadsarkiv, Tekla Åbergs högre läroverk för flickor, F1 A, Studentskrivningar.

73 Eleven Evy 1915, Malmö stadsarkiv, Tekla Åbergs högre läroverk för flickor, F1 A, Studentskrivningar.

74 Jörn Rüsen, *History: Narration, Interpretation, Orientation*, New York 2005, s. 25. Se även Andersson Hult 2012, s. 140f.

gått raskt framåt, fastän den på sista tiden ej utvecklats så hastigt, så man kunnat vänta.⁷⁵

Herthas uttryck för besvikelse går inte att finna bland pojkarna, även om de skriver fram att Bremer hade haft en stor betydelse för kvinnokampen. Att kvinnokampen var levande 1915 anför en klasskamrat till Hertha:

Sedan industrin hade vunnit större inslag i Sverige hade nämligen en stor del av kvinnornas förr så viktiga arbeten i hemmet blivit överflödiga, då man köpte varorna bättre och billigare än vad de kunde tillverka hemma. Under sådana förhållanden ansåg Fredrika Bremer att de rådande förhållanden i hög grad var orättvisa, då en stor del bildade kvinnor så att säga andligen förtvinade av brist på sysselsättning. Nu sökte hon därför genomföra att kvinnorna skulle få rätt att bli läkare, lärare m m. Efter hennes död har ett förbund inrättats, som söker vidare verka för idéer som hon gjort sig till förkämpe för att på så sätt kan man nästan säga, att Fredrika Bremer genom detta ännu verkar.⁷⁶

Sverige har förändrats strukturellt och ekonomiskt. Detta förefaller vara fakta för ovan citerade flicka och hon ställer sig positiv till Sveriges modernisering. Som läsare kan vi även se att framtiden finns med i flickornas svar. Detta skulle kunna tolkas som att det moderna inslaget blivit starkare. Tidigare i det förmoderna samhället fanns en kontinuitet i samhällsstrukturen och en cirkulär tidsuppfattning, men med samhällsförändringarna skapades en tanke om att framtiden kommer och måste bli bättre.⁷⁷ Den nya okända framtiden kunde nu omskapas av människan. Det förefaller som att vi kan spåra en tillförsikt hos flickorna, i dessa Fredrika Bremer-svar, om ett modernare Sverige.

Avslutande diskussion

Modernitetsprocessen pågick ute i samhället under början av 1900-talet och det påverkade utbildningsplanerna, läroverkens undervisning och till viss mån formuleringarna i elevernas svar i studentproven. Flera elever diskuterar inte i sina svar denna förändring från ett mer förmodernt traditionsbundet land till ett modernt samhälle. Många teman aktiveras i stället svar som

75 Eleven Hertha 1915, Malmö stadsarkiv, Tekla Åbergs högre läroverk för flickor, F1 A, Studentskrivningar.

76 Eleven Thora 1915, Malmö stadsarkiv, Tekla Åbergs högre läroverk för flickor, F1 A, Studentskrivningar.

77 Brown 2008, s. 142ff.

domineras av objektivistiska svar.⁷⁸ Eleverna redogör för sina kunskaper där de med noggranna beskrivningar fastställer vad som har hänt. Staten eller framträdande aktörer har ofta en central roll i elevernas svar. Detta är enligt Carr, Koselleck och Jensen tidstypiskt.⁷⁹

Vissa teman aktiverar dock en del andra typer av svar, där eleverna utgår från sin samtid och söker sig till historien. När de uttrycker detta förhåller de sig till historien och samtiden på olika sätt. De elever som uttrycker en oro över samtiden med dess förändringar formulerar vid vissa tillfällen en nedgångsberättelse med varningar om förfallet och drömmar om att det var bättre förr. Här finns också en del svar som har mer av det som Söd- ring Jensen benämner som den klassiska funktionen. Denna funktion är fantasieggande och meningsskapande som säkerligen resulterade i att exempelvis undervisningen kunde och kan ge färg samt energi åt skolvardagen. I utbildningsplanen från 1906 står det bland annat att ämnet historia bör "muntligt föredragas af läraren, som därvid får tillfälle att för lärjungarna framhålla höga föredömen af fosterlandskärlek, plikt-känsla, ädelmod m.fl. samhällelige dygder".⁸⁰ Många elever i Sverige upplevde säkert mening i att andäktigt få lyssna till en lärare som bara förde fram "hur det var" i en muntligt berättad framställning där ett historiskt skede tilläts få ta plats. Berättelsen blev en länk, dels mellan läraren och eleven, dels mellan nationens erfarenhet och samtiden. Inga om och men, berättelsen tycks bara vilja bli berättad likt dikten.⁸¹ Nackdelen med denna typ av historia är att drömmar och idéer om något stort som en gång fanns rättfärdigar nuets tillstånd. Denna form av undervisning, som var vanlig kring sekelskiftet 1900, stämmer inte överens med det moderna tänkandet.⁸²

I temat om Fredrika Bremer från 1915 finns en skillnad mellan hur kvinnliga och manliga elever svarar. Temat valdes 1915 av en majoritet av flickorna, men även av många pojkar. Pojkarna levererar generellt en "från mörkret stiga vi mot ljuset"-berättelse där de objektivt och distanserat beskriver Bremers liv och hennes påverkan på samhället. Flickorna skriver

78 Jensen 1978, s. 11–66.

79 Carr 1965, s. 27; Koselleck 2004, s. 83f; Jensen 1978. Helén Persson bekräftar i sin studie att utbildningsplanerna för läroverken uppmanar till ett mer distanserat betraktelsesätt av historia, Persson 2018, s. 118f.

80 *Kungl. Maj:ts nädiga kungörelse angående undervisningsplan för realskolan: Med flera författningar rörande rikets allmänna läroverk jämte Öfverstyrelsens cirkulär*, Stockholm 1906, s. 32.

81 Se Koselleck om relationen mellan diktning och historia, Koselleck 2004, s. 70ff. Jämför Andersson Hult 2016, s. 141.

82 Klas-Göran Karlsson, *Historieundervisning i klassisk ram: En didaktisk studie av historie- ämnets målfrågor i den ryska och sovjetiska skolan 1900–1940*, Lund 1987, s. 238; Jensen 1978, s. 68.

liknande biografiska berättelser om Bremers liv, men de flesta avslutar med att uttrycka en generell besvikelse över Sverige 1915 och att de upplever att emancipationen har avstannat. Flickorna uttrycker inga farhågor med ett modernare Sverige i kriorna, tvärtom tycks de se fram emot detta. Detta påminner om flickorna i Backman Prytz studie där de problematiserar dåtidens kvinnoroll. Pojkarnas texter i hennes studie var mer bakåtsträvande.⁸³ Ett annat resultat av genomläsningarna var att några elever fokuserade mer på samtiden och inte hämtade några exempel från historien. Det var som om de besvarade en fråga i det mer modernistiska ämnet samhällskunskap där dåtiden inte kunde besvara samtidens frågor. Historia med samhällslära förverkligades i utbildningsplanen för läroverken 1928. I samhällsläran finns undervisningsmål såsom sociallagstiftning, kvinnoemancipation, arbetarrörelsen och sociala rörelser.⁸⁴ Det modernistiska synsätt som kommer att utkristalliseras är att samhällskunskapsämnet med sin rationalitet, framtidsoptimism, fredssträvan samt med sina tankemodeller skulle kunna frigöra människan och bygga upp nya medborgare.⁸⁵ Med dessa ökade och frigörande kunskaper om samhället var det tänkt att skapa en samhällig förändring i framtiden.⁸⁶ Denna modernistiska, universalistiska, reformistiska världssyn stod i kontrast till det identitetsskapande partikulära historieämnet som kunde anses ha samma funktion som religionen; det traditionsbundna historieämnet uppfattades som ett omodernt emotionellt, bakåtsträvande, i värsta fall krigshetsande och förlegat ämne.⁸⁷ Koselleck ser visserligen en helt annan modern funktion för historien: att med kunskaper om människans nedärvda och givna förhållanden får människan en förståelse av lagarna som styr samhället och med detta går det att sja om en framgångsrik framtid. Här blir historieämnet en process mellan dåtid, nutid och framtid, inte bara ett perspektiv på vad som varit. Men moderniteten skapar även en ökad acceleration i samtiden, eller en skenande värld som Giddens uttrycker det.⁸⁸ I detta kommer historieämnet att förändras med mer betoning mot källkritik och historieämnet kommer att få svårt att finna en roll när moderniseringen tilltar. Artikelns spännvidd är mellan 1905 till

83 Backman-Prytz 2014. Jämför Andersson Hult 2016.

84 Johan Samuelsson, "Läroverkslärares bedömningspraktik, ett aktualiserbart yrkesarbete för framtiden", i Ludvigsson & Andersson Hult 2021, s. 31; SFS 1928:252, *Kungl. Maj:ts nådiga kungörelse angående gymnasiet* 1928.

85 *Historien är nu: En introduktion till historiedidaktiken*, Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), 2 uppl., Lund 2009, s. 327–341. Zander 2001, s. 328ff. Andersson Hult 2021, s. 50.

86 Englund 1980, s. 19.

87 Andersson Hult 2021, s. 50.

88 Koselleck 2004, s. 84–85, 193; Anthony Giddens, *En skenande värld: Hur globaliseringen är på väg att förändra våra liv*, Stockholm 2010.

89 Andersson Hult 2021, s. 49–59.

1927 och kampen om kyrkans inflytande i skolan förtgår ända in på 1930-talet. Till en början är historieämnet vinnaren, men moderniteten med sin ökande acceleration i samtiden gör att historieämnet i skolan tappar sin roll. Svanesången för historieämnet inleds först efter andra världskriget i det mer högmoderna Sverige. Samhällskunskapsämnet får då allt mer plats och blir till sist ett eget ämne i läroplanerna under 1960-talet på gymnasiet samt på grundskolan.

Detta resonemang och resultaten som presenteras väcker nya frågor. En återkommande undran är om utbildningsplanerna påverkade studenttemana eller fanns det andra hänsyn såsom exempelvis en läroverkskanon. En annan undran är hur frågorna och kriorna förändras över än längre tidsspann och vilken typ av teman eleverna föredrar.

Avslutningsvis har jag i denna artikel bland annat diskuterat och konstaterat att många elever använder historia för att få lärdomar. Om dagens svenska samhälle på många sätt kan sägas vara präglad av både moderna och senmoderna föreställningar, så befann sig Sverige för hundra år sedan i ett liknande spänningsfält mellan två konkurrerande värdesystem.⁸⁹ Det blir på det viset intressant och relevant att se hur elever uttryckte sina upplevelser av sin samtid när Sverige moderniserades i början av 1900-talet. En historisk lärdom som vi idag som läsare av provsvaren kan ta till oss är att de samhällsförändringar som vi idag upplever och den omvandlingen av Sverige som eleverna beskriver i sina prov i början av 1900-talet mest väcker oro men också tillförsikt med möjligheter och till och med ibland nyfikenhet.

Summary

In Search of a Modern Society: Upper Secondary School Students Reflecting on their Present Time

The aim of this study is to analyze and discuss different uses of history as these are expressed in student test responses at two state grammar schools, one for girls and one for boys, in the early twentieth century. The primary focus is on the questions or themes formulated in relation to how the students consider their present society and how boys and girls use history in their responses. Sweden was in the early 1900s undergoing a major social transformation with significant political divides, which is partly reminiscent of Sweden's situation today. The theoretical conclusions in this article are based on the concepts of pre-modernity and modernity.

A large portion of the students avoid discussing the transition from

a more pre-modern traditional country into a modern society. Most test responses are dominated by objectivist responses, focusing on neutral facts. In other test responses, students express a concern for the lack of stability and unity in Swedish society, an increasing gap between people and rapid technological developments. When threats are presented, the concerned students tend to use historical examples to illustrate the problems by using a narrative of decline, in addition to warnings of decay and a dream of a better past.

Gender differences are found in the test responses, particularly in relation to a theme concerning a Swedish women's rights leader, Fredrika Bremer. Boys and girls both write factual biographical descriptions, while the girls also express their disappointment in the lack of gender equality in their current society and an almost impatient longing for a more modern society. The boys do not problematize the existing society the way the girls do.

Keywords: history, modernity, tradition, high school exams, gender (girls, boys)